

KULT BOGORODICE U BIZANTSKOM OBREDU (VI)

Bogorodica u Posnom troidu

(Nastavak)

59. *Marijina uloga u grešnikovu obraćenju i pokori* za vrijeme Velikoga posta dolazi do izražaja više-manje u svim bogoslužjenjima. Tako već u prvoj pretposnoj nedjelji »Mitarja i fariseja« skrušeni pokajnik moli Bogorodcu da ga uputi na staze spasenja pa, budući da je sramotnim grijesima okaljao dušu i u lijenosti proživio sav svoj vijek, on zaklinje Majku Božju da ga svojim molitvama izbavi od svake nečistoće.¹ Na nedjelju »Bludnoga syna« prosimo od Svete Djevice i Majke, neka umilostivi svoga Sina i Gospoda kad on sjedne suditi svakome po njegovoj zasluži.² Na »Syropustnuju nedjelju« »duše pravoslavnih koje pjesmama diče Prečistu Bogomater« očekuju da bi se njezinim molitvama spasile od pokvarenosti i da bi se prosvijetlile.³ Prema kraju večernji u posno vrijeme pjeva se tropar *Bogorodice Djevo* — a to je istočni oblik anđeoskog pozdrava, samo za pola kraći od rimokatoličke *Zdravomarije* — pa radi usporedbe dajem ovdje crkvenoslavenski tekst:⁴

»Bogorodice Djevo, radujsja, blagodatnaja Marije,
Gospod s tobou: blagoslovenna ty v ženah,
i blagosloven plod čreva tvojego,
jako Spasa rodila jesi duš naših!«

Na to je rubrikom Typikona propisan jedan »poklon« (duboki naklon). Takav se »poklon« ponovi i poslije troparâ drugim svecima (Krstitelju, apostolima i svim svetima). Onda opet slijedi pjevana molitva Bogorodici (u nekim slavenskim zemljama vrlo osjećajnih napjeva) »Sub tuum praesidium«, samo ovaj put bez »poklona«. Tekst se također neznatno razlikuje od uvriježenoga kod nas na Zapadu. Stoga i tu varijantu (ili stariji oblik?) donosim ovdje, da bismo se ponovno mogli uvjeriti o prastarom i neprekinutom zajedništvu vjere i teotokodulije:

¹ Bogorodičen na Jutrenju Nedjelje mitarja i fariseja.

² Bogorodičen na Jutrenju Nedjelje bludnago syna.

³ Bogorodičen na kraju (»druge«) večernje na Siropusnu nedjelju.

⁴ Ne pišem naglasaka, jer su u crkvenoslavenskim knjigama prevladali naglasci prema živom ruskom jeziku otkako su se one počele štampati u Rusiji, ali se Srbi, Bugari i drugi Južni Slaveni tih naglasaka ipak ne drže. I s pravom, jer je crkvena slavenska književnost došla sa Slavenskoga juga u Rus(iju), a ne obratno! Tako Srbi (i drugi) kažu: »Svjátij, svjátago, svjátaja...«, dok Rusi, kako pišu tako i izgovaraju: »Svjatyj, svjátágo, svjátája...«

»Pod tvoje blagoutrobije⁶ pribjegajem, Bogorodice,⁶
molenija naša ne prezri vo obstojaniji,⁷ no ot bjed
izbavi ny,⁸ jedina čistaja i blagoslovennaja!«

I tako redom kroz sve posno vrijeme. Gdjekada su marijanski tekstovi opsežniji, gdjekada je samo vrlo kratka aluzija na Bogorodičino posredništvo, kao npr. u jutrenjskom troparu prvih triju dana Velike i Svete sedmice:

Tropar (glas osmi)

Mjera: —vv/ —vv/ —v (tj. pola heksametra)

— *Idou ho Nymphios érchetai*
— *Se ženih grjadet*

Zaručnik stiže pred vrata
Gluho u ponoćno doba:
Blaženim nazvat će slugu,
Budna kad nađe na djelu,
Ali će osjetit bijes mu
Lijenčina, bezbrižnik svaki.

Gledaj, o dušo mi, dobro,
San da te ne bi nadvladô,
Smrti da ne budeš plijenom,
Uznicom Božjeg van Carstva,
Nego se trijezni i viči:
»Svet, Bože, svet, vijekom svet si,
Nâs Bogoròdicom spasi!«

Ali nijedan dan u posno vrijeme nije možda liturgijski toliko posvećen obraćenju grešnika koliko je to četvrtak pete sedmice Časnoga posta na *Andrejevu stojaniju*, tj. na jutrenju (koje počinje u 22 sata!). Na njemu se tada pjeva tzv. *Veliki kanon* poznatog hagiografa sv. Andrije, mitropolita otoka Krete (oko 680. — oko 740.). To je dugi, dugi pjesmotvor o povijesti i teologiji grijeha i obraćenja, a sve na temelju Sv. pisma i osobnog grešnikova iskustva. Dok kanoni obično proširuju misli uvodnoga kondaka u devet oda (pjesama), od kojih svaka opet ima tri ili četiri tropara, dotle ovaj Veliki kanon ima u pojedinim pjesmama i po dvadeset i više tropara, a cijelo djelo sve skupa 250 strofa! Nisam nikada liturgijski prisustvovao cijelom Velikom kanonu (samo sam ga čitao i razmat-

⁵ Postoji i tekstualna inačica, npr. kod Ukrajinaca: »Pod tvoju milost...«. Cf. *Chvalim Hospoda. Molitvenik. Druhhe vidannja. Rim 1960, 12.*

⁶ Inačica: »Bogorodice Djevo« (izg. Bohorodice Divo) ib.

⁷ Inačica: »Vo skorbjeh« (izg. vo skorbich) ib.

⁸ Varijanta: »nas« ib.

rao), ali mislim da »izvođenje« traje četiri ili pet sati, ako ne i čitavu noć! Neki bizantinolozi drže da Veliki kanon ima skroz-naskroz jaku autobiografsku notu, tj. da je napisan nakon povratka pravovjerju njegova autora, koji je pod pritiskom cara Filipika I. (711.—713.) — slično kao i suvremeni carigradski patrijarh sv. German I. — bio potpisao jednu monoteletsku ispovijest vjere.⁹ Uloga Majke Božje pokazuje se u teotokijima gdje obraćenik vapi da mu ona »oduzme teško vrijeme (!) grijeha i da, kao čista Vladarica, primi njega koji se kaje...«;¹⁰ ili da »umilostivi svojim molitvama Sina«,¹¹ neka nam dade »prije svršetka oprostjenja naših grijeha«,¹² te da se njezinim molitvama opravdamo.¹³

Ipak je zanimljivo, svi bogorodični u Velikom kanonu nemaju izravnih, odnosno izričitih veza s obraćenjem grešnika, kao što ih uostalom nemaju ni svi bogorodični u službama Velikog posta. Ali i obratno, Marijino mjesto u tom svetom djelu prekrasno pokazuje — ne bogorodičen nego dubokomisaoni kondak na Prvu nedjelju Velikoga posta, koja se obično zove *Kyriakè tês Orthodoxías, Nedjelja Pravovjerja* (kasnije: ... *Pravoslavlja*). Tako se naime zove otkako je na carigradskoj sinodi 843. g. definitivno pobijeđen ikonoklazam. Teološki smisao štovanja sv. ikona daje i kondak te nedjelje. Motiv slike — ne bilo kakve, nego svete, bogolike, i zato božanski dinamične, dakle *ikone* — nalazi se u spomenutom kondaku barem četiri puta:

1. Logos je Očeva slika ...
2. ... učovječenjem se »sužuje« u granice ljudskog lika ...
3. ... pa tako svojim otkupiteljskim djelom vraća spašenom čovjeku sliku (ikonu) Božju na koju smo stvoreni, ali koju grijehom okaljasma!
4. Zato (praktički zaključak) mi spašenici kao žive ikone moramo vraćenu nam bogolikost pokazivati ćudorednim, svetim životom.

Na žalost, prevodilac je nemoćan u apariji pred neprevedivom grčkom igrom riječi: *aperígraptos* ... i *perigráphe* u prva da stiha (odnosno tri u prijevodu). *Perigráphein* naime doslovno znači: *opisati*, ali može značiti i *orisati* (slikari, »živopiscici«, u kasnogrčkom, bizantskom nazivaju se *zwgráphoi*), također može značiti i ono što se latinski veli *circumscribere*, tj. ograničiti, povući granice oko nečega (državna, upravna, crkvena »circumskripcija« jest točno zakonima, ugovorom, običajnim pravom ... omeđeni teritorij). Bizantski pjesnik kondaka uzima gornje termine u više njihovih značenja: Logos je u božanstvu, kod Oca neomeđen, dok je utjelovljenjem omeđen! No, ovdje riječ *aperígraptos* ima prizvuk i nijansu neopisivosti, neorisivosti u smislu apofatičke (negativne, odrečne) teologije: Bog je nepojmljiv, neizreciv, neopisiv ... Ja sam se kod prijevoda odlučio upravo za tu nijansu slikanja, jer je ona potkom čitave

⁹ Cf. H. G. BECK, *Kirche und theologische Literatur im Byzantinischen Reich*. München 1977, 500—501.

¹⁰ Veliki kanon, na kraju prve pjesme.

¹¹ Ib. u drugoj pjesmi.

¹² Ib. u trećoj pjesmi.

¹³ Ib. u šestoj pjesmi.

pjesme — i to još u prazničkom kontekstu pobjede nad ikonoklazmom: četverostruki vid ikone! Ali već čujem mrmljanje kritičara, a i sâm sam nezadovoljan — i nemoćan!

Marijinu ulogu pjesnik stavlja u bogomajčinstvo, bez ikakve aluzije na njezin udio pod križem:

Kondak (glas osmi)

— *Ho aperígraptos Lógos toû Patrós*

— *Neopisannoe Slovo Otčee...*

Mjera: v/ —vv/ —v/—v

Neórisna Riječ od Oca
Po Tèbi, o Bogomajko,
Sve granice tijela uze
I kaljavu sliku Božju
U praoblik divni vrati,
S božanskim je spojiv krasom.
Da spašeni jesmo, evo
Nek slika nam riječ i djelo!

60. *Majčine muke kod patnji nedužna Sina, Spasitelja*, jesu treća marijanska tema u liturgijskim tekstovima Velikoga posta. Ako svaka srijeda i petak već »preko godine«, u vrijeme Oktoiha, pjeva o toj temi u tzv. *stavroteotokionima* ili *krestobogorodičnima* — a dvije smo takve prevedene strofe donijeli u drugom članku ove studije¹⁴ — koliko onda više takve tematike možemo očekivati u samom Velikom postu, a naročito u Velikoj sedmici! Treća nedjelja posvećena je svečanom klanjanju časnom i životvornom križu pa se zato i zove *Krestpoklónnaja*. Na jutrenju molimo u jednom bogorodičnu: »Bogorodice Djevo, moli svoga Sina koji se dragovoljno daje prikovati na križ, ali i koji uskrsnu od mrtvih — Hrista Boga našega, da nam se duše (tj. životi) spase!«¹⁵

Na Veliki četvrtak navečer u Jutrenje Velikoga petka stavljena je služba muke Gospodnje: *Akolouthía twn hagiwn kai achrántwn pathwn toû Kyriou hemwn Iesoû Christou* — *Posledovanje svjatych strastej*. Tada se čita »12 evanđelja«, tj. velikih evanđeoskih perikopa i pjevaju se »antifoni«, tj. pjesme o patnjama Hristovim, među koje su uvršteni odgovarajući teotokioni (uvijek pri kraju »antifonske« grupe, poslije Slavaocu). Doduše, neki od njih ne govore ni o mucu Isusovoj ni o Marijinoj, ali od 4. evanđelja pa dalje soteriološka se tematika sve češće javlja u bogorodičnima. Poslije 5. evanđelja a pri kraju 15. »antifona« teotokion bi u proznom prijevodu — ali stihometrijski pisan — mogao ovako glasiti:

¹⁴ Cf. SB 18 (1978) 298.

¹⁵ Bogorodičen u trećoj odi.

Vidjevši te, Hriste, razapeta
Ona koja te rodi vapijaše:
»Kakvo je to čudno što vidim
Otajstvo, Sine moj?
Kako na drvetu umireš
Ukručena tijela, Početniče života?«

Poslije 8. evanđelja nastavlja se pjevanje »triode«, tj. tropjesme kojoj je pjesnik »Kosma Monah«. Akrostih »*Prosábbatón te*« nije slavenski prevodilac (po običaju!) poštivao, i mi mu toga ne smijemo ni zamjeriti. Evo kondaka, ali slobodno prevedena u naš današnji jezik:

Kondak (glas 6.)

— *Tòn di'hemâs stavrwthénta*

— *Nas radi raspjatago*

Mjera: v—/ v—/ v—/ v—

Za grijehe naše raspetom,
De ljudi, svi sad pjevajmo!
Kad njega vidje Marija
Na sramno drvo vješana:
»Pa ostô, reče, razapet
Na krstu, Ti si ipak sav —
Sav Sin i Bog moj dovijeka!«

Na Sveti i Veliki petak u »malo povečerje« upliće se *Kanon »o« Raspeću Gospodnjem i »na« Plač Presvete Bogorodice* — »tvorenje Simeona Logotheta«. ¹⁶ Tako je to kod pravoslavnih Slavena, dok je kod Grka poslije 9. časa na Svetu i Veliku subotu: *Enkwmia toû epithaphíou thrénou* (= pohvale nagrobnog ridanja) u tri »statije« (stasis). Svaka ima po 35 strofa. Ne namjeravam prevoditi toga Gospina plača. ¹⁷

Samo ću u prozi prevesti 35. strofu pojedinih »stasisa«.

Na kraju prve:

»Blagosiljamo te, čista Bogorodice,
i častimo vjerno trodnevni grob
Tvog Sina i Boga našeg.«

Na kraju druge:

»Ti koja Život rodi, Preneporočna, čista Djevice,
utóli sablazni u Crkvi
i smiri je, jer si dobra!«

¹⁶ Nije mi pošlo za rukom identificirati tog pjesnika i njegovu epohu. Svakako, prema nutarnjem sadržaju i vanjskom obliku »Nagrobnog plača« rekao bih da smo u visokom srednjem vijeku, ako ne čak i kasnom!

¹⁷ Stvarno bi to smio učiniti samo sposoban pjesnik! Traži se naime prirođena kongenijalnost, koja se nikakvom marljivošću ni studijem ne može steći, a koje ja — kako se očito vidi iz svih dosadašnjih napisa — nemam za tu uzvišenu umjetnost!

Na kraju treće:

»Da vidimo Tvoj Sina uskrsnuće, Djevice,
udostoj nas, svoje robove!«

Bogorodica u Cvjetnom troidu
(Pentekostarij)

61. *Uskrs.* »Dan uskrsnuća, prosvijetlimo se, ljudi! Pasha Gospodnja, Pasha...!« Tako još mnogo prije izlaska sunca u rano uskrsno praskozorje počinje glasoviti uskrsni kanon sv. Ivana iz Damaska, da na kraju vjernici kao pijani od sreće stanu ponavljati: »Pasha nova, sveta, Pasha mistična... Pasha, Hrist otkupitelj! Pasha bezgrešna! Pasha velika! Pasha vjernikâ! Pasha što nam vrata u raj otvori! Pasha što posvećuje sve vjernike...!« Zar je moguće da u bizantskom obredu, koji je toliko prožet štovanjem Majke Božje kao možda nijedan drugi, nema mjesta veselju s Majkom Uskrsloga u proslavi ovoga »praznika sviju praznika«? Absit!

Presvetu Bogorodicu češće susrećemo u pashalnom kanonu. Tako npr. u ovom kratkom teotokiju 9. pjesme, što ga ovdje donosimo u proznom prijevodu:

Raduj se, Djevice!
Raduj se, blagoslovena!
Raduj se, proslavljena,
Jer Tvoj Sin uskrsnu
Trećega dana iz groba!

No, sv. Ivan iz Damaska daleko se marijanskije raspjevao u katavasiji i irmosu 9. ode istoga kanona, koje neprestano odjekuju kroz čitavo uskrsno vrijeme u božanskoj liturgiji kao »zadostojnik«, tj. pjevaju se namjesto »Dostojno« poslije epikleze u spomenu svetih:

Katavasija — sv. Ivan iz Damaska
— *Ho' Aggelos ebóa têi Kecharitwménei*
— *Angel vopijaše Blagodatnej*
Mjera: v—v/ —v

Nebeski glasnik
Milòsti punoj
Sav sretan kliče:
»O Djevo čista,
Nek radost prožme
Sve Tvoje biće!
I opet velim:
Veselje sveto
Nek sved ti raste!

Jer Sin Tvoj mili
Na danak treći
Iz groba usta
I mrtvih vojsku
U život diže!
Oj puci svijeta,
Vi sreći maha
Sad pjesmom dajte!

Īrmos — sv. Īvan iz Damaskā
— *Phwtízou, phwtízou he néa Ierousalém*
— *Svjetisja, svjetisja novyj Ierusalime*
(Mjera: kao gore)

O sjaj se, blistaj,
Ti grade novi
Jerúsolime,
Jer slava Božja
Nad tobom svanu.

U kolo stupaj
I radost pjevaj,
Sióne slavni!
A Ti nam, Čista,
Vrh slasti kušaj,
O Bogomajko,
Zbog uskrsnuća
Tvog Čeda divnog!

Kompozitori se natjecahu — a mislim da se i danas još natječu — kako bi upravo te stihove i sve ono uskrsno-kristovsko-marijansko »nastroenije« uz pomoć nježnih, i uzvišenih melodija, te izmjenom zborova, poluzborova i solista utisnuli u bogoiskateljske duše za jutrenja i božanskih liturgija kroz cijelo uskrsno vrijeme.

Na treću uskrsnu nedjelju, točnije na *Nedjelju Mironosica*, bogorodičen 9. pjesme kanona, koji je »*Poíema Andréou Krétes*«, glasi u proznom prijevodu, ali stihometrijski pisanom, otprilike ovako (glas 2.):

Nek se raduje Jesaj,
Nek i David pleše,
Jer gle Djevica,
Bogorasla mladica
Procvate cvijetom
— Vazdaživim Hristom!

Tu je dakle ideja uskrsloga Krista izražena u posljednjem stihu, a Marija nije, čini se, samo knistološki gledana kao jednostavna majka nego i soteriološki, kao majka pobjednika u punini pashalnog misterija.

Na *Uzašašće Gospodnje* teotokij iz 3. ode kanona — a taj je spjevao »u četvrtom glasu« sv. Josip Solunski (VIII./IX. st.), brat sv. Teodora Studite¹⁸ — mogao bi u proznom prijevodu glasiti ovako:

Ti koja rodi Pobjednika Smrti,
Jedinoga Besmrtnika — Boga,
Prečista Djevomajko,
Njega stalno moli,
Da On usmrti strasti što me ubijaju
I da me spasi!

¹⁸ Čini se da je Josip zajedno s bratom sv. Teodorom Studitom redigirao i proširio *Oktoih*. Autorstvo je Josipovo sigurno s obzirom na one pjesme Pentekostarija što nose njegovo ime, dok se to ne može reći za svetačke kanone u *Minejama*. Cf. H. G. Beck, o. c., 505.

Jutrenjske kanone na *Pedesetnicu* (Duhove) spjevala su dva pjesnika, Kuzma Monah i Ivan Arklás: prvi u slobodnoj mjeri, drugi jambski, i njihovi stihovi teku paralelno kroz cijelo Jutrenje. Evo nekoliko stihova od drugog pjesnika, samo je prevodilac uzeo svoju mjeru, jer mu se čini da u pet jampskih stopa, s obzirom na svojstva hrvatskoga književnog jezika, ne bi moglo sve stati:

Irmos (drugi) u 9 odi (glas osmi)
— *Chairois, Anassa, metropárthenon kléos*
Mjera — dvanaesterac:

—v/ —vv/ —v/ —vv/ —v
ili: —v/ —v/ —vv/ —vv/ —v
ili: —vv/ —v/ —v/ —vv/ —v

Zdravo, Vladarko, djevomajčinska slavo:
Nema spretnih, blagoglagoljivih usta
Opjevat što bi mogla dostojno Tebe.
Svaki malakše um, kad pojmiti hoće
Porod Tvoj! Stog složno slavimo Tebe.

Na kraju prikaza uskrsnog vremena dodao bih par marijanskih stihova iz melitske liturgije. Radi se o Sjedinjenoj crkvi melkita (Arapa bizantskog obreda), pa sam svjestan delikatnosti na koju me sili ekumenski Duh. Ne namjeravam dakle ni apologetizirati tu Crkvu niti je kritizirati. Jednostavno navodim zadostojnik iz melkitskog »Tijelova«, praznika unesenog u crkvenu godinu pod utjecajem primjera Latinske crkve, kako bi se vidjelo rješenje, tj. spoj ideje sa Zapada i liturgijskog oblika Istoka. Budući da ne samo nemam arapskih knjiga nego ni ne znam toga velikog i slavnog jezika, prevodim s francuskog teksta što ga je arhimandrit Neofit Edelby, a danas mitropolit svoga rodnog grada Haleba u Siriji, izdao u izvrsnom Liturgikonu¹⁹ za zapadnjake koji žive na područjima Bliskog istoka, da u mjestima gdje pohađaju melkitske crkve mogu razumjeti obrede.

Hymne à la Vierge — mode 6
— *Que toutes les âmes des fidèles*
Mjera: —v/ —v/ —v/ —v

Neka svaka duša vjerna
Vedra, sretna kliče, pjeva
Kada prima Tijelo Hrista,
Spasitelja, Boga svoga!

¹⁹ Liturgicon. Missel byzantin à l'usage des fidèles par Le Père Neophyte Edelby, hiéromoine de l'Ordre Basilien Alépin. Beyrouth 1960, 234.

Gladne duše nasiti On
 Anđeoskom, rajskom hranom.
 Samog Sebe preda za sve
 Milosrdem neizmjernim
 — Kao žrtvu otkupnicu.
 S Majkom Božjom zato harni,
 Hvalimo ga, slavimo ga!

Bogorodica u Oktoihu

62. To je vrijeme »kroz godinu« kako bi se reklo u liturgijsko-rubricističkoj terminologiji rimskog obreda. »Osam glasova« obuhvaća razdoblje od osam sedmica: svaki »glas« traje čitav tjedan. Kad se završi jedan takav krug, onda se počinje ponovno, a to znači kroz sve vrijeme od Pedesetnice pa do pretposnog doba, tj. kad se počinje služiti prema Triodu posnom. Dakle, od lipnja do veljače više-manje kroz tih sedam mjeseci svaki će glas doći tri, ili najviše četini puta. To je preobilje starih istočnih molitava i pjesama »de tempore«, tj. s tematikom najosnovnijih kršćanskih misterija. Marija dolazi u svim službama dnevnog i sedmičnoga kruga, kako smo to pisali na početku ove studije. Osam bogorodična iz osam tzv. »voskresnih« — nedjeljnih glasova objavljeno je u »Obnovljenom životu«. ²⁰ No, kako sam čitateljima ove studije na početku bio obećao da ću im dati bogorodičen osmoga uskrsnog glasa, ²¹ sada ovdje i ispunjam tu zadanu riječ:

Bogorodičen (glas osmi)

— *Ho di 'hemâs gennetheis ek Parthénou*

— *Iže nas radi roždejsja ot Djevy*

Mjera: —v/ —v/ —v/ —v

Dobri Bože koji za nas:

- Rodi se od Djeve čiste,
- I raspeća muke podn'je,
- Koji smrću Smrt si pljačkô,
- Uskrsnućem kazô Boga:

Prezret nemoj nikad onih

Što ih Tvoja sazda ruka,

Već pokazuj, Milostivi,

Da si ljudi ljubiteljem!

Uslišanjem Bogomajku

Primaj svoju, koja žarko

Moleć za nas posreduje!

Spasi, o naš Spasitelju,

Narod što ga očaj mori!

(Nastavit će se)

²⁰ OZ 35 (1980) 98—109.

²¹ SB 18 (1978) 33.